

УДК 81'276.6-112''195/197'':81'246.2'255.4-115=161.1 Ю.Жлуктенко

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДНИКІВ
У. ВАЙНРАЙХА ТА Ю. ЖЛУКТЕНКА**

Олександра Пилипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
oleksandrpylypchuk@gmail.com*

Статтю присвячено формуванню соціолінгвістичної термінології в 50–70-х рр. ХХ ст. За основу взято роботу У. Вайнрайха «Мовні контакти» (1967) та її переклад російською мовою Ю. Жлуктенка (1979), а також монографії проф. Ю. Жлуктенка з питань соціолінгвістики (1964, 1974). Терміни, які використовував У. Вайнрайх, порівнюються з відповідниками в перекладі Ю. Жлуктенка, з зафіксованими одиницями в лінгвістичних та соціолінгвістичних словниках різних періодів, а також з тими, які використовував у працях із соціолінгвістики Ю. Жлуктенко. Встановлено, що значна частина соціолінгвістичних термінів У. Вайнрайха вживається в наукових розвідках, проте не зафіксована в лексикографічних джерелах.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовні контакти, термін, двомовність, гіперкоректність, мовна лояльність, мовна діяльність, зіставний аналіз.

Дослідження У. Вайнрайха (1926–1967) заклали основи соціолінгвістичної теорії та стали поштовхом для її розвитку [1: 102]. У статті розглянемо соціолінгвістичну термінологію в монографії: *U. Weinreich. Languages in Contact. Findings and problems. 1967* [2] та її російськомовні еквіваленти, які запропонував Ю. Жлуктенко в перекладі: *Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. 1979* [3]. Завдання статті: виокремити соціолінгвістичні терміни, які запропонував У. Вайнрайх, і з'ясувати особливості їхньої кодифікації в російській мові.

За джерельну базу дослідження послужили: монографія У. Вайнрайха [2], переклад Ю. Жлуктенка [3] та монографії українського дослідника на соціолінгвістичну тематику [4; 5]. Також враховуємо фіксацію термінів у лінгвістичних та соціолінгвістичних словниках [6–9].

У статті використано елементи порівняльного методу для характеристики термінів на позначення тих самих соціолінгвістичних понять в англійській та російській мовах; описового методу – для узагальнення результатів спостережень; методу суцільної вибірки (для відбору соціолінгвістичної термінології); методу кількісних підрахунків (для визначення кількості кодифікованих та некодифікованих соціолінгвістичних термінів, вжитих в аналізованих працях); метод словникових визначень – для встановлення узвичаєних значень термінів.

У. Вайнрайх продемонстрував, що «лінгвальні наслідки контакту між двома чи більше мовами не можна вивести із порівняння тільки їхніх структур; їх можна зрозуміти *тільки* в повному контексті життя, соціальної поведінки та взаємодії мовців – іншими словами, завжди необхідно враховувати «соціальне життя мови» [1: 108]. Подібно до У. Вайнрайха, Ю. Жлуктенко (1915–1990) також залишив слід у розвитку

соціолінгвістики в Україні. Він один з небагатьох вчених, які в умовах радянської науки формували теоретичну базу для дослідження взаємодії мови та суспільства.

Вибір праці *U. Weinreich. Languages in Contact. Findings and problems. 1967* [2] для перекладу відповідав науковим зацікавленням Ю. Жлуктенка, який і сам з-поміж усіх можливих соціолінгвістичних проблем найбільшу увагу приділяв питанню взаємодії мов (про це свідчать монографії: *Українсько-англійські міжмовні відносини* (1964), *Мовні контакти* (1966), *Лингвистические аспекты двуязычия* (1974), *Українська мова на лінгвістичній карті Канади* (1990), та ін.).

У період 50-70 рр. ХХ ст. соціолінгвістика була відносно молодою галуззю досліджень, яка активно розвивалася в західному мовознавстві, але не в радянському. У російській мові не було усіх термінів, які використовував У. Вайнрайх. Тому Професор Ю. Жлуктенко запропонував до них власні відповідники. Тепер важко сказати, які терміни існували до перекладу праці У. Вайнрайха, а які ні. Один із способів наблизитися до уявлення про це – порівняти їх зі словником лінгвістичних термінів О. Ахманової (1966) [6].

У монографії У. Вайнрайха [1] виявлено 47 основних соціолінгвістичних термінів (*interlocutory constraint, language shift, minority language, orderly bilingualism, prestige, systematic patterning, unpatterned usage* та ін.), лише 11 з них: *bilingualism, language contact, creole, hypercorrectness, speech behavior, speech situation, unilingual, merging, substitution, pidgin, standardized language* [2] – внесені до реєстру *Словаря лингвистических терминов (двуязычие, языковой контакт, креольский язык, гиперкорректность, речевая деятельность, речевая ситуация, одноязычный, слияние, субституция, пиджин-англиш, стандартизация языка)* [6]. Той факт, що в перекладі монографії в окремих випадках до російського терміна в дужках подано його англійський відповідник, свідчить про те, що російські відповідники термінів запропонував саме Ю. Жлуктенко. Із 36 соціолінгвістичних термінів, які не увійшли в лінгвістичний словник О. Ахманової, 10 представлено в російському перекладі Ю. Жлуктенка в такій формі:

<i>Термін англійською</i>	<i>Приклад вживання У. Вайнрайхом</i>	<i>Російський переклад</i>	<i>Приклад вживання в перекладі Ю. Жлуктенка</i>
configuration of dominance criteria	Only then could configurations of dominance criteria be compared with bilingual's speech behavior [2: 75].	форма (configuration) критериев доминирования	Только тогда формы (configurations) критериев доминирования можно было бы сравнить с речевым поведением двуязычных [3: 132].
loan creation	Loan creations (Lehnschöpfungen), a term applied to new coinages which are stimulated not by cultural innovations, but by the need to match designations available in a language in contact [2: 51].	калька-образование (loan creation)	Кальки-образования (loan creations, н. Lehnschöpfungen). Это термин, которым обозначают новые образования, создающиеся не для того, чтобы дать название каким-либо инновациям культурного порядка, а для того, чтобы дать обозначения, эквивалентные тем, которые уже существуют в контактирующем языке [3: 88]

loan rendition	Loan renditions (Lehnübertragungen), in which the model compound only furnishes a general hint for the reproduction [2: 51].	калька-толкование (loan rendition)	Кальки-толкования (loan renditions, нем. Lehnübertragungen), при возникновении которых сложная единица иноязычной модели дает только общий стимул для воспроизведения [3: 88].
mother-tongue group	[...], one might define as a mother-tongue group the class of all those people involved in a language-contact situation who learned one of the languages first [2: 89].	группа родного языка (mother-tongue group)	[...], можно было бы сообщество всех лиц, изучивших первым один и тот же язык и находящихся в ситуации языкового контакта, назвать группой родного языка (mother-tongue group) [3: 153].
reinterpretation of distinctions	Reinterpretation of distinctions occurs when the bilingual distinguishes phonemes of the secondary system by features which in that system are merely concomitant or redundant, but which are relevant in his primary system [2: 18].	реинтерпретация различий (reinterpretation of distinctions)	Реинтерпретация различий (reinterpretation of distinctions) наблюдается в тех случаях, когда двуязычный индивид различает фонемы вторичной системы по тем признакам, которые для нее являются лишь сопутствующими или избыточными, тогда как для его первичной системы они релевантны [3: 46].
transferred elements	Because it is usually known, to either the speaker or describer or both, to which language an utterance as a whole belongs, the non-belonging elements can be separated as "borrowed" or transferred [2: 8].	перенесенные элементы (transferred)	Именно потому, что говорящий или слушающий (или оба) обычно знают, какому языку принадлежит высказывание как целое, элементы, не принадлежащие ему, выделяются как «заимствованные» или перенесенные (transferred) [3: 31].

Уживання решти 26 термінів У. Вайнрайха (*confusion in usage, cultural diffusion, discard, relative proficiency, speech event* та ін.) – до появи перекладу Ю. Жлуктенка не знаходимо. Очевидно, Ю. Жлуктенко їх створював сам. Навіть значно пізніші видання словників лінгвістичних і соціолінгвістичних термінів, як *Полный словарь лингвистических терминов* (2010) [7] або *Словарь социолингвистических терминов* (2006) [8], не містять багатьох із цих відповідників.

Для аргументації своїх припущень ми використали монографії проф. Ю. Жлуктенка [4] та [5]. Обидві праці вийшли швидше за переклад книги У. Вайнрайха, що дозволяє зрозуміти категорійну базу соціолінгвістики та розробленість соціолінгвістичної терміносистеми у працях українського вченого.

Імовірно, що соціолінгвістична термінологія У. Вайнрайха використовувалася в радянській науковій літературі ще до публікації російського перекладу Ю. Жлуктенка. Так, обидві монографії Ю. Жлуктенка, які вийшли перед перекладом, значною мірою враховують доробок У. Вайнрайха. На це є покликання як в тексті, так і в списку літератури. А в розділі про граматичну інтерференцію знаходимо навіть пряму вказівку на запозичення певних термінів з праць У. Вайнрайха («[Л. М. Уман] виділяє три основні типи інтерференції в галузі граматичної будови, позначаючи їх термінами, які раніше запропонував У. Вайнрайх у своїй класифікації явищ фонетичної інтерференції» [4: 104–105]).

Розглянемо відповідники Ю. Жлуктенка до термінів У. Вайнрайха та проаналізуємо вживання цих перекладних еквівалентів у теоретичних та лексикографічних джерелах.

Unilingual – *одноязычный* і *bilingual* – *двухязычный*. В перекладі Ю. Жлуктенка терміни вживаються як іменники на позначення осіб, які володіють однією та двома мовами відповідно. Подібного використання цих слів в інших джерелах не знаходимо. О. Ахманова фіксує термін *двухязычный* як прикметник [6].

Hypercorrectness – *Гиперкорректность*. Термін вживається із значенням: *Гиперкорректность*. Свойство форм (слов и т.п.) ошибочно «исправленных» на основе неправильного этимологизирования» [6: 99]. (Зазначимо, що англійським еквівалентом тут вважається не *hypercorrectness*, а *overcorrectness* [6: 99].) Для У. Вайнрайха – це особлива обережність у вимовлянні фонем людьми, для яких мова не є рідною, що часом спричиняє помилкову їх інтерпретацію (наслідок надмірної уваги тим фонемам, які цього не потребують). Натомість у монографії *Лингвистические аспекты двухязычия* Ю. О. Жлуктенко згадує про явище «гиперкоррекции». Тут це поняття трактується як «гіпертрофія мовної правильності – перебільшена увага до того, щоб форми і моделі другої мови та їх використання точно відповідали її нормам. Такі мовці уникають навіть загальноприйнятих розмовних моделей, а не тільки недбалих і просторічних форм. Вони надто чітко артикулюють звуки, не допускають асиміляцій і т.п., внаслідок чого їх мовлення другою мовою не викликає враження природного» [4: 96]. У такій же формі термін подано і в *Лингводидактическом энциклопедическом словаре* (2007) [9], де *гіперкорекція* – це автоматичне слідування правилу (найчастіше у вимові), викликаному прагненням говорити правильно, яке, однак, зумовлює виникнення неправильних форм при спробі скоригувати власне мовлення [9: 62]. Таке тлумачення суттєво ближче до того, що мав на увазі У. Вайнрайх.

Загальнішого значення цей термін набуває в *Словаре социолингвистических терминов* (2006): «*Гиперкоррекция*. Стремление распространить определенные правила языка на те области, где эти правила не действуют. Встречается в речи носителей диалекта, когда они начинают говорить на литературном языке (и наоборот), а также в речи иностранцев, в детской речи» [8: 43].

Як бачимо, до загального вжитку таки ввійшов термін *гіперкорекція*, а не *гіперкоректність*. Чому в перекладі використано термін *гіперкоректність* – невідомо, адже й сам Ю. Жлуктенко у своїй роботі *Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двухязычия* (1974) [4] використовує саме термін *гіперкорекція*. Припускаємо, що це вплив мови-джерела (своєрідний вияв інтерференції) або ж правка редактора чи, можливо, спроба вирізнити цей термін від зафіксованого у словнику лінгвістичних термінів.

Language loyalty – *языковая лояльность*. Термін реалізує різні форми. Так, у російському перекладі Ю. Жлуктенка до нього дібрано відповідник *языковая*

лояльність. У монографії [4] в тому ж значенні вжито термін *языковая верность*. В *Українсько-англійських мовних відносинах* (1964) Ю. Жлуктенко використав термін *лінгвістична лояльність* [5]. У *Словаре социолингвистических терминов* [8] теж відповідник *языковая лояльность*. Слід зауважити, що це один із небагатьох термінів У. Вайнрайха, який пізніше використав Б. Спольський, правда, у праці *B. Spolsky. Sociolinguistics. Oxford University Press, 2003* [10] про самого У. Вайнрайха не знаходимо жодної згадки ні в тексті, ні в списку використаної чи рекомендованої для самостійного читання літератури.

Speech behavior – речева діяльність. До англійського терміна *speech behavior* Ю. Жлуктенко дібрав російський відповідник *речева діяльність*. У словнику О. Ахманової як англійський еквівалент терміна “речева діяльність” наведено відповідники *speech* або *language* (з дещо різними відтінками значень). В першому випадку термін використовується на позначення мовлення як процесу, який є одночасно предметом аналізу в різних науках [6: 385]; в другому – «язык как социальный продукт речевой способности, как сложение а) совокупности необходимых условий, усвоенных общественным коллективом, для осуществления данной способности и б) индивидуального говорения, включающего также слушателя как соучастника речевого акта» [6: 385]. Подібне тлумачення запропоновано і в *Полном словаре лингвистических терминов*: «речева діяльність – речь как процесс, в отличие от речи как результата языкового функционирования» [7: 382]. За [9: 273], *речева діяльність* – це загальне поняття, що позначає явища, які стосуються породження мовлення і його сприйняття, процесів говоріння і слухання, результату діяльності, вираженому у формі висловлювання, дискурсу, тексту. Отже, у більшості джерел цей термін має подібне тлумачення. Лише в *Словаре социолингвистических терминов* стаття *Речева діяльність* перенаправляє до статті *Речева поведінка* із тлумаченням: *Речева поведінка*. Изучается социолингвистикой с точки зрения процесса выбора языка либо языкового варианта для построения социально корректного высказывания. Речева поведінка реалізується в конкретних видах или стратегиях (в зависимости от темы, обстановки, цели общения, ролевых отношений коммуникантов, их социального статуса и установки). Термін заимствован из западной социолингвистики, в свою очередь он связан с бихевиористической теорией человеческого поведения (поведінка являється реакцией на внешние стимулы), которая в настоящий момент претерпела ряд значительных изменений» [8: 185]. Можна зробити висновок, що в соціолінгвістиці термін *мовленнєва діяльність* має дещо інше значення, аніж в загальному мовознавстві.

Розгляд джерел російською та українською мовами, опублікованих до виходу в світ перекладу Ю. Жлуктенка, засвідчив вживання таких термінів: *аккультурація, двуязычие, контакт, інтерференція, гіперкорректність, языковая лояльність, смена языка, сверхдифференциация, креольський язык, речева діяльність, языковая ситуация*. Додаткових термінів у словникових джерелах, які вийшли після публікації перекладу Ю. Жлуктенка, не зустрічаємо. З цього можемо зробити висновок: попри вагомість для розвитку соціолінгвістики, робота У. Вайнрайха не справила суттєвого впливу на кодифікацію соціолінгвістичної термінології в російській мові.

Зіставлення праці *Weinreich U. Languages in Contact. Findings and Problems* (1967) з частиною соціолінгвістичного доробку Ю. Жлуктенка дозволяє зробити висновок, що вчений послуговувався термінологією У. Вайнрайха, проте в різні періоди використовував різні відповідники на позначення одного і того ж поняття. Очевидно,

Дослідник приділяв набагато більшу увагу ідеям та концепціям, аніж конкретним термінам на їхнє позначення.

1. *Kim R. I. Uriel Weinreich and the birth of modern contact linguistics / R. I. Kim // Languages in Contact 2010 / ed. by Z. Wąsik. – 2011. – Vol. 4. – P. 99–110.*
2. *Weinreich U. Languages in Contact. Findings and Problems / U. Weinreich ; preface by A. Martinet. – London – The Hague – Paris : Mouton & Co., 1967. – 149 p.*
3. *Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; пер. с англ. и коммент. Ю. А. Жлуктенко. – Киев : Вища школа, 1979. – 263 с.*
4. *Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – Киев : Изд. объедин. «Вища школа» ; Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1974. – 175 с.*
5. *Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова в США і Канаді / Ю. О. Жлуктенко. – Київ : Вид-во Київ. Ун-ту, 1964. – 168 с.*
6. *Словарь лингвистических терминов / [сост. О. С. Ахманова]. – Москва : Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.*
7. *Полный словарь лингвистических терминов / [сост. Т. В. Матвеева]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 562 с.*
8. *Словарь социолингвистических терминов / [ред. В. Ю. Михальченко]. – Москва, 2006. – 312 с.*
9. *Лингводидактический энциклопедический словарь / [сост. А. Н. Щукин]. – Москва : Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.*
10. *Spolsky B. Sociolinguistics / B. Spolsky ; series ed. H. G. Widdowson. – Oxford University Press, 2003. – 128 p.*

**ON THE HISTORY OF FORMATION OF SOCIOLINGUISTIC
TERMINOLOGY: COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF
CORRESPONDENCES OF
U. WEINREICH AND YU.ZHLUKTENKO**

Oleksandra Pylypchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska st., Lviv 79000, Ukraine
oleksandrpylypchuk@gmail.com*

The article dwells upon sociolinguistic terminology of the 50s-70s of the 20th century. It is based on U. Weinreich's monograph *Languages in Contact* (1967) and its Russian translation done by Yu. O. Zhluktenko (1979) together with his original monograph related to sociolinguistics (1964, 1974). The terms used by Weinreich are compared to corresponding terms in Zhluktenko's translation, with the units recorded in linguistic and sociolinguistic dictionaries of different periods, as well as with those used in sociolinguistic works by Yu. Zhluktenko. It has been determined that the major part of Weinreich's terms is widely used in academic papers without being recorded in lexicographic sources.

Key words: sociolinguistics, language contacts, term, bilingualism, hypercorrectness, language loyalty, speech behavior, contrastive analysis.

**ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ: СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
СООТВЕТСТВИЙ У. ВАЙНРАЙХА И Ю. ЖЛУКТЕНКО**

Александра Пылыпчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина
oleksandrpylypchuk@gmail.com*

Статья посвящена формированию социолингвистической терминологии в 50-70-х гг. XX в. За основу взята работа У. Вайнрайха «Языковые контакты» (1967) и ее перевод на русский язык Ю. Жлуктенко (1979), а также монографии проф. Ю. Жлуктенко по вопросам социолингвистики (1964, 1974). Термины, использованные У. Вайнрайхом, сравниваются с соответствиями в переводе Ю. Жлуктенко, с зафиксированными единицами в лингвистических и социолингвистических словарях разных периодов, а также с теми, которые использовал в работах по социолингвистике Ю. Жлуктенко. Установлено, что значительная часть социолингвистических терминов У. Вайнрайха употребляется в научных изысканиях, однако не зафиксирована в лексикографических источниках.

Ключевые слова: социолингвистика, языковые контакты, термин, двуязычие, гиперкорректность, языковая лояльность, языковая деятельность, сопоставительный анализ.

Стаття надійшла до редколегії 3.09. 2013
Прийнята до друку 26.09.2013